

САКРАЛЬНА ЛЕКСИКА У МОВОСВІТІ ПЕТРА МОГИЛИ

У статті з'ясовано суть і місце сакральної лексики в системі української мови I половини XVII ст. Виділено і проаналізовано цю лексику в „Требнику” Петра Могили та казанні „Крестъ Христа Спасителя и каждого человека”. Досліджено семантику лексем, з'ясовано особливості їх тематичної та лексико-семантичної диференціації.

Ключові слова: казання „Крестъ Христа Спасителя и каждого человека”, лексико-семантична група, мовосвіт, Петро Могила, сакральна лексика, тематична група, „Требник”.

Наталья Тома

Сакральная лексика в языковом мире Петра Могилы

В статье выяснена сущность и место сакральной лексики в системе украинского языка I половины XVII века. Выделена и проанализирована данная лексика в „Требнике” Петра Могилы и проповеди „Крестъ Христа Спасителя и каждого человека”. Исследована семантика лексем, выяснены особенности их тематической и лексико-семантической дифференциации.

Ключевые слова: проповедь „Крестъ Христа Спасителя и каждого человека”, лексико-тематическая группа, языковой мир, Петр Могила, сакральная лексика, тематическая группа, „Требник”.

Toma Nataliya

Sacral vocabulary in Petro Mohyla's linguistic world

In the article entity and place of sacral vocabulary in the system of ukrainian language of the 1st half of the 17th century is clarified. Sacral vocabulary is distinguished and analysed at the example of Petro Mohyla's Trebnik and sermon „Cross of Christ Savior and every person”. Semantics of lexemes with sacral meaning is explored, peculiarities of thematical, lexical and semantic differentiation are clarified.

Key words: lexical-semantics group, linguistic world, Petro Mohyla, sacral vocabulary, sermon „Cross of Christ Savior and every person”, thematical group, Trebnik.

Християнська віра, звичаї, обряди та релігійні традиції українців відображені значною мірою в церковній лексиці. Українські мовознавці почали вивчати конфесійну лексику як один із складників лексичної системи сучасної літературної мови на початку 90-х років XX ст. Трохи більше ніж за півтора десятка років у вітчизняному мовознавстві з'явилося чимало праць, у яких певною мірою відбито різні аспекти функціонування і розвитку української сакральної мови. Чи не найбільшу увагу було звернено на лексику християнських релігійних текстів, церковну термінологію. Сакральну лексику досліджують С. Бібла, Ю. Осінчук, Н. Піддубна, Н. Пуряєва, М. Скаб, О. Федик та ін.

Частина науковців аналізує сакралізм лише у біблійних текстах (Н. Бабич, С. Богдан, С. Гарбуз, О. Ясіновська). Інші зосереджують свою увагу на питаннях лексикографічного опрацювання цього розряду лексичних одиниць (М. Скаб, Л. Струганець, І. Черненко). Часто в поле зору дослідників потрапляють особливості функціонування сакралізмів у художніх творах, серед них і фольклорних (Н. Журавльова, О. Каракуця, Л. Синельникова, Н. Сологуб). Нині опрацьовано окремі групи конфесійної термінології: назви церковних чинів та посад (С. Бібла), релігійних свят (І. Бочарова), культових споруд (Н. Піддубна); історію богослужбово-обрядової лексики (Ю. Осінчук); конфесійну лексику у творчості українських поетів (Ю. Браїлко). Дослідниця Н. Пуряєва виділила і проаналізувала п'ять лексико-семантичних терміногруп у системі церковно-обрядової термінології: 1) назви виконавців та учасників богослужіння; 2) назви богослужбових предметів, їхніх різновидів та частин; 3) найменування богослужінь, обрядів, священнодій, їхніх різновидів та частин; 4) назви храму та його частин; 5) назви церковних свят, постів.

Зробимо спробу уточнити значення слів *богословський, конфесійний, релігійний, сакральний, церковний* та їхнє співвідношення. У „Новому тлумачному словнику

української мови” за редакцією В. Яременка та О. Сліпушко термін *богословський* пояснюється так: який стосується сукупності церковних учень про Бога й догматів християнської релігії [10, с. 121]. *Релігійний* походить від лат. *religio* – стосується суспільної свідомості, розвитку, мети існування людини, її моральних принципів [10, с. 113]. *Церковний* – пов’язаний із релігійною організацією духовництва і віруючих, які об’єднані спільністю вірувань і обрядовості [10, с. 729]. *Конфесійний* – який стосується віровизнання, релігії; релігійний, духовний [10, с. 884]. „Релігієзнавчий словник” за редакцією А. Колодного тлумачить термін *конфесійний* від лат. *confessio* – визнання, сповідь. Він стосується будь-якої церкви, релігійної організації, яка має своє віровчення, культову практику та організаційну структуру; неправомірно ототожнювати цей термін із віровизнанням [11, с. 166].

У „Новому тлумачному словнику української мови” за редакцією В. Яременка та О. Сліпушко *сакральний* означає *священний*. „Словник синонімів української мови” (А.А. Бурячок, Г.М. Гнатюк, С.І. Головащук – К.: Наук. думка, 2001) фіксує слово *сакральний* як синонім до слова *обрядовий* – пов’язаний з обрядом, ритуальний, обрядний, сакраментальний, сакральний. За „Релігієзнавчим словником”, *сакральний* походить від лат. *sacer* – священний, наділений божою благодаттю; такими є релігійна віра, таїнства, церква, особи священницького сану; речі і дії, що належать до релігійного культу [11, с. 289]. „Філософський енциклопедичний словник” за редакцією В. Шинкарука тлумачить *сакральне* від лат. *sacrum* – священна річ, дія; цей термін характеризує церковні таїнства, предмети і речі, які належать до релігійного культу, все, що згідно з ученням церкви, наділене Божою благодаттю [12, с. 562].

Отже, можна вважати, що синонімом до терміна „сакральний” є слово „священний”. Термін „сакральний” є досить поширеним у сучасній лінгвістичній літературі (від лат. *sacer* – священний, святий; священний обряд, дійство, і лат. *sanctus* – священний, святий, благочестивий, непорочний) [9, с. 499]. Більшість дослідників розглядають сакральне як релігійне поняття. У нашому розумінні „сакральне” означає певну галузь релігійних знань, уявлень і відповідних термінів. Сакральні уявлення та поняття формуються під впливом різноманітних чинників, які й визначають їхнє лексичне вираження.

В українській історичній лексикології малодослідженою є мовотворчість Петра Могили – одного з найвидатніших представників староукраїнської вченості кінця XVI – початку XVII ст., що є важливим етапом в історії нашої культури і мови. Актуальність системного дослідження мови його творів впливає з того, що воно сприяє узагальненню знань про лексичний склад української мови того часу, становлення й функціонування сакральної лексики в ній.

Петро Могила – релігійний і культурний діяч, богослов, мислитель, проповідник, письменник, відомий в історії України першої половини XVII ст. – складного періоду становлення української церкви і державності. Він є автором релігійно-дидактичних та богослужбових праць: „Євангеліє учителное”, „Евхологїон, альбо Молитвослов, или Требник”, „Катихисис сирѣчь исповѣданіє православныя вѣры католическія и апостолскія церкви восточныя”, полемічного твору „Λιθος”. Йому належить і кілька казань, зокрема „Крестъ Христа Спасителя и каждого человека” та „Розповіді про чудеса”.

Церковно-теологічні проблеми спадщини Петра Могили порушували у своїх дослідженнях зарубіжні вчені: А.Мальві, М.Віллер, А.Раес, Р.Лужний, А.Жубер та ін. Великим внеском у нове осмислення діяльності митрополита та епохи, коли він жив, стали праці О.Баранова, О.Васильєва, Ю.Ісіченка, Я.Ісаєвича, В.Крекотня, Ю.Мицика, В.Нічик, М.Поповича, В.Шевчука, С. Ярмусь та ін. Дослідники розглядали постать митрополита у різних аспектах: як освітнього діяча, засновника вищої школи,

організатора церковного життя, видавця книг, захисника української культури, письменника-публіциста і проповідника. Проте деякі аспекти його діяльності, наукової спадщини ще не стали об'єктом всебічного вивчення. Сказане стосується лінгвістичного аспекту оригінальних і перекладних творів.

Про особливості мови творів київського митрополита знаходимо відомості у біографів (С. Голубев), дослідників давньої літератури (Л. Ушкалов), мовознавців (І. Огієнко, О. Горбач), філософів (В. Нічик), окрім того, у статтях Г. Наєнко – „Іншомовні елементи в мовотворчості П. Могили”, „Філософська проблематика „Требника” Петра Могили: термінологічний аспект”. Твори Петра Могили були важливим джерелом для укладання історичних словників Є. Тимченка та „Словника української мови XVI – першої половини XVII століття”.

І все ж мова творів Петра Могили досліджена недостатньо. Зокрема, не вивченою залишається релігійна лексика, яку використовував автор у своїй творчості і яка є важливою частиною лексичного складу староукраїнської мови XVII ст. Її системний аналіз стане певним внеском у вивчення актуальних проблем українського мовознавства. Сакральна лексика, оскільки вона виражає християнські світоглядні позиції, найчастіше вживається в релігійно-церковних текстах, які й переважають у творчості Петра Могили. Сакральний мовосвіт роглядаємо крізь призму абстрактної та конкретної лексики, яка широко засвідчена у творах Могили і найбільш яскраво представлена у релігійних термінах та морально-етичних поняттях.

Мета дослідження полягає в тому, щоб проаналізувати сакральну лексику на прикладі „Требника” П. Могили та казання **„Крестъ Христа Спасителя и каждого челоѳька”**, схарактеризувати тематичні групи слів абстрактної та конкретної лексики, виявити особливості розвитку сакральної лексики, встановити деякі загальні тенденції розвитку української мови першої половини XVII століття.

Об'єктом аналізу в запропонованій розвідці є сакральна лексика української мови першої половини XVII ст. – періоду українського бароко, характерними рисами якого було зародження церковно-ораторської та наукової літератури.

„Требник” (виданий 1646 року) – детальний збірник богослужінь, який довго був провідною церковною книгою й відомий під назвою „Требник Петра Могили”. Книга містить літургійні служби, молитви, благословення та настанови, які виконуються священником. Складається із 129 казань, серед них 37 нових, а 20 – ті, що українська православна церква використовувала у практиці й до нього. П. Могила у „Требнику” не обмежився тільки викладом молитов і обрядів, а ще додав до нього пояснення й повчання, як поводитися у різних ситуаціях, так що цей „Требник” використовували не тільки як провідну книгу для відправи служб, але й як важливий теологічний посібник на кшталт церковної енциклопедії. Автор „Свхологіона, альбо Молитвослова, ілі **Требника**” прагнув уніфікувати й узгодити з грецькими зразками відправу церковних таїнств і обрядів, але водночас широко відобразив місцеві церковні звичаї і традиції, доповнивши їх деякими чинами служби, взятими з латинських богослужбових книг. Джерелами для „Требника” Могили послужили грецька теологія, старовинні слов'янські літописи, римський католицький ритуал, запроваджений папою Римським Павлом V.

Більша частина твору викладена церковнослов'янською мовою, але в супроводі передмов, тлумачень, відступів, написаних книжною українською мовою.

Велику кількість сакральної лексики знаходимо також у казанні **„Крестъ Христа Спасителя и каждого челоѳька”**. Як відомо, казання (термін І.Огієнка) – вид ораторсько-повідницької прози [7]. За своїм змістовим наповненням казання є повчально-просвітницькими. Характерна їх риса – це часті покликання на Біблію та інші церковні

14) лексика християнської моралі та антиморалі: *безбожіє, безьмертіє, благо* (у значенні „добро”), *благий, благородный, благодать* (зі значенням „добро, дійство”), *благовѣріє, благовѣрный, благодареніє, благоденствие, благодѣянїє, благоприятный, благоразуміє, благоразумный, благораствореніє, благородіє, благосердіє, благословеніє, благословенный, благопохвальний, благословенство, благодать, благодать, благоутробіє, благоуханіє, благочестивый, благочестіє, благочестно, благоугожденіє, благоугодный, злостраданія, блаженный, блуд, блужденіє, Божія сила, воля Божія, божественный, божество, вѣра, грѣхъ, грѣхъ прѣвородный, душеполезно, душеспасително, блаженство, побожност, поклоненіє, спасеніє, чудо.*

У „Требнику” автор використовує антонімічні відношення, або опозиційні пари: *душа – тѣло, дух – плоть; сей видимый мїръ – невидимый мїръ; єсть тѣло дшевное, и єсть тѣло духовное* [4, с. 644].

Сакральна лексика у творах П. Могили засвідчена яскраво. Незважаючи на складний період розвитку української церкви першої половини XVII ст., переконуємося, що церква та релігія були важливим чинником духовного життя українців того часу. Це відбито у релігійних термінах та морально-етичних поняттях. Сакральна лексика сприяла збагаченню лексичного складу староукраїнської мови першої половини XVII століття.

Література

1. Голубев С. Т. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники (Опыт исторического исследования) / С. Т. Голубев – Киев, 1883. – Т. 1. – С. XII+559+576 (прил.); Киев, 1898. – Т. 2. – С. VI +528+513 (прил.)
2. Жуковский А.И. Петро Могила и питання єдності церков / А.И. Жуковский. – К. : Мистецтво, 1997. – 304 с. – Бібліогр. : с. 205-219. – ISBN 966-577-020-9
3. Могила П. „Крестъ Христа Спасителя и каждого человека”, проповедь, произнесенная 4 марта 1632 г. // Архив Юго-Западной России, ч.1, т. VIII, вып.1. – Киев, 1914. – С. 386-421.
4. Могила Петро. Требник. – Канберра; Мюнхен; Париж, 1988. – Ч.1. – 424 с.
5. Німчук В.В. Давньоруська спадщина в лексичі української мови / В.В. Німчук. – К. : Наукова думка, 1992. – 414 с. – Бібліогр. : с. 377-384. – ISBN 5-12-000639-6
6. Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України / В.М. Нічик. – К. : Український Центр духовної культури, 1997. – 328 с. – Бібліогр. : с. 268-277. – ISBN 5-7770-0700-7.
7. Огієнко І. (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / І. Огієнко. – К. : Либідь, 1995. – 296 с. – ISBN 5-325-00753-X.
8. Полюга Л.М. Українська абстрактна лексика XIV – першої половини XVII ст. / Л.М. Полюга. – К.: Наук. думка, 1991. – 240 с. – Бібліогр. : с.198-213. – ISBN 5-12-002300-2.
9. Новейший философский словарь / под. ред. И. Фролова. – 7-е изд., перераб. и доп. – М., 2001.
10. Новый тлумачний словник української мови: У 3 т. / [Уклад. В. Яременко, О. Сліпущко]. – 2-ге вид. – К. : Асканіт, 2008. –Т. 1. – 926 с. – ISBN 966-8001-10-9.
11. Релігієзнавчий словник / А. Колодний, Б. Лобовик. – К. : Четверта хвиля, 1996. – 392 с. – ISBN 966-529-005-3.
12. Філософський енциклопедичний словник / В. Шинкарук. – К. : Абрис, 2002. –742 с. – ISBN 966-531-128-X.